

Simbolika pogrebnih običaja i vjerovanja broskog Posavlja – pretkršćansko u kršćanskom

— Karolina Lukač, Ivana Artuković Župan —

Burial customs and beliefs are imbued with numerous magical and religious procedures and rules of behavior of living from the moment of dying to the last farewell but also afterwards. The first task that the surviving members had to fulfill, after death, was breaking all the connections with the deceased. The deceased had to be separated from the family and the object that he used during life, and then from the house and the whole community. Although the ritual of separation had begun during lifetime, for example in last farewell with the dying individual, the actual separation could be seen in numerous ceremonies that followed after death. Order and the symbolic meaning of the ritual and the objects that were used had an important role.

KEYWORDS: funeral rites, cult of the dead, symbolism, messengers of death, the tree of life, lustration, light, food for the dead

Cilj pogrebnih obreda koji u sebi isprepliću kršćanske i davne pretkršćanske predodžbe bio je zaštititi žive od utjecaja mrtvih, uspostaviti ili spriječiti komunikaciju s umrlim, poštovanje prema umrlom te ispunjavanje društveno prihvaćenih pravila žalovanja. Jedan od važnijih zadataka koji su preživjeli članovi morali ispuniti, nakon što je nastupila smrt, bio je simbolički prekinuti sve odnose sa pokojnikom. Iako je obred odvajanja započinjao još za života, primjerice u opraštanju od umirućeg pojedinca, stvarna separacija vidljiva je tek u obredima koji slijede nakon što je smrt nastupila. Živi više ne mogu dijeliti ništa s umrlim pa se nakon čišćenja tijela svi predmeti koji se pritom koriste uništavaju ili bacaju. Pokojnik se fizički odvaja od ostalih članova kućanstva time što se njegovo tijelo položi na posebno pripremljen odar u odvojenoj prostoriji, pa tako dolazi do podjele na prostor u kojemu je pokojnik i na prostor u kojem borave živi, odnosno podjele na svijet mrtvih i svijet živih. Iznošenje mrtvacu iz kuće označava pokojnikov konačan odlazak. Zatiranje tragova kojim se odlazi na groblje i/ili povratak drugim putem natrag kući s pogreba na simboličan način onemogućava mrtvome da pronađe put kojim bi se mogao vratiti. Svaki postupak točno je određen i ima svoje značenje.

Iz svega je vidljivo kako su u posmrtnim i pogrebnim običajima, koji su se, iako u manjoj mjeri, zadržali do današnjih dana, vidljivi utjecaji praindoeuropskih, slavenskih, romanskih i drugih obreda. Prožeti su brojnim magijsko religijskim postupcima i pravilima

ponašanja živih od trenutka umiranja osobe do posljednjeg ispraćaja, ali i nakon toga, što se sve povezuje s vjerovanjem u svijet duša umrlih koje ima svoj teistički temelj. Vjeruje se da se nakon smrti duša odvaja od tijela, odlazi i nastavlja postojati na onom svijetu. Zadatak je zajednice omogućiti taj prijelaz pravilnim izvođenjem strogo propisanih ritualnih radnji jer bi u protivnom moglo doći do neželjenih posljedica kako za živu zajednicu tako i za samog pokojnika. Primjerice, ako ne bi bila počašćena propisanom ceremonijom sprovoda, duša pokojnika bila bi osuđena progoniti žive (Bandić 1980: 105–107; Schneeweis 2005: 153–155).

Ciklus pogrebnih običaja započinje s predznacima smrti. U narodnim vjerovanjima životinjama se obično pripisivala posrednička sposobnost između čovjeka i onostranih sila. Svaka je životinja u život čovjeka mogla unijeti pozitivne i negativne elemente. Glasanje ili sama pojava određene životinje smatralo se pouzdanim znakom koji predskazuje nečiju smrt. Važno mjesto u vjerovanjima i običajima zauzima i drvo. Kult stabala prežitak je vjerovanja prema kojem su ljudi postali od stabala odnosno drveta (Bulat 1932: 2).

SIMBOLIKA ŽIVOTINJE KAO VJESNIKA SMRTI - PTICE

Kult umrlih kao i mnoga vjerovanja o znakovima skore smrti, koja se vežu za snove, ali i za neuobičajeno ponašanje i glasanje ptica ili domaćih životinja, bio je izrazito razvijen kod starih Slavena te se očuvao u mnogim narodnim vjerovanjima brodskeg Posavlja do današnjih dana. Vještina proricanja sudbine prema glasanju ili letu ptica, poznata pod nazivom ornitomantija, bila je dobro poznata kod Grka i Rimljana. Životom uz životinje ljudi su počeli povezivati ponašanje životinja i nadolazećeg zla. Takva vjerovanja o životinjama i njihovu obredno-običajnu praksu nazivamo animalističkim predodžbama o životu. U brodskeg Posavlju smrt se nastojala prepoznati kroz mnoštvo predznaka, a tražio se i način da joj se suprotstavi magijskim i obrednim postupcima. Uobičajeni su znaci skorašnje smrti u obitelji zavijanje pasa, naročito ako to radi na kućnom pragu, nemir stoke, te neuobičajeno ponašanje životinja: pijetao koji je zakukurikao navečer i kokoš koja bi zakukurikala. Razne ptice koje bi se pojavile oko kuće također su bile loš znak i/ili vjesnici smrti (Lukač 2012: 32).

Uloga vjesnika smrti najčešće pripada upravo pticama. Među zloslutne ptice ubrajamo gavrana, svraku i vranu, zatim noćne ptice poput sove ili ćuka, čije se glasanje doživljava kao žalosno huktanje, te kukavicu za koju se vjerovalo da je ljudskog podrijetla (Pasarić 2010: 214–218). Neki motivi ptica pojavljuju se s posve suprotnim značenjima u kontekstu društvenih interpretacija. Gavran je ptica crne boje i kao takav stoji u opoziciji s bijelim, dobrim i svetim pticama poput goluba. Poistovjećen je sa silama obnove, proroštva, veze između neba i zemlje, no i sa smrću, stradanjem, crnom magijom i mračnim drugim svijetom. Tu drugu dimenziju simbola naglasio je američki književnik Edgar Allan Poe predstavljajući gavrana zlokobnom, tamnom i mističnom silom koja upravlja ljudskim životom. (Pasarić 2010: 2015; Lukač, Artuković 2015: 17).

Žalostivo dozivanje kukavice, njezin usamljen istup i izbjegavanje društva ostalih ptica pridonijelo je da se u narodu, koji je želio protumačiti njezino podrijetlo, stvori

slika tugujućega člana obitelji. Stoga se etiologija te ptice vezuje uz tugovanje jednoga člana obitelji zbog smrti drugoga, najčešće sestre za bratom, žene za mužem ili majke za djecom, a u različitim je inačicama prisutna u svih slavenskih naroda (Bulat 1933: 11).

Posebne magijske predodžbe vezane su uz pijetla ili kokoš kao domaće životinje. Pijetao kao životinja ima dvostruku simboličnu ulogu. Kao ptica dana simbol je sunca i amblem budnosti i aktivnosti, muške snage i moći, junaštva i borbenosti, dok je s druge strane njegova uloga apotropejna. Pijetao je glasanjem trebao odagnati zle duhove prisiljavajući ih da se vrate kamo pripadaju. Zaštitna simbolika pijetla poznata je još u staroj Grčkoj (Milošević, Cermanović 1954: 106). Tijekom srednjeg vijeka postao je važna kršćanska slika koja se gotovo uvijek pojavljuje na najvišem vjetrokazu, na tornjevima i kupolama katedrala i smatran je alegorijom budnosti i uskrsnuća (Cirlot 2005: 52).

Smatralo se da njegova žrtva božanskom liječniku Asklepiju liječi bolesne. Nakon pokopa muškarca odsijecala se glava pijetlu, a ako je pokopana žena kokoši, čije se tijelo zatim pustilo da *leprša* po dvorištu. Kasnije se perad pojela. Smatra se da je običaj žrtvovanja pijetla predstavljao „zamjensku žrtvu“ kao dar pokojniku, a značenje se može tražiti i u kultu plodnosti (Grbić 2007: 226). Klanje pijetla obavljalo se i prilikom gradnje kuće. Do iza Prvoga svjetskog rata običaj je bio da se ispod jednog ugla kuće zakopa pijetao, a ostala tri ugla škropila su se njegovom krvlju. Taj je običaj pri gradnji kuće trebao osigurati duha zaštitnika i kući omogućiti magičnu čvrstoću (Schneeweis 2005: 218; Krpan 1990: 79).

SIMBOLIKA VUKA/ PSA

Osim što se smatralo da glasanje odnosno tuljenje i zavijanje pasa ljudima naviješta smrt, ta se životinja držala podalje od pokojnika. Vuk (*Canis lupus*) spada u porodicu pasa (*Canidae*), baš kao i domaći pas (*Canis lupus familiaris*), a obje životinje povezane su s podzemnim svjetovima starovjekovnih naroda. Egipatski bog Anubis, bog balzamiranja i mrtvih, koji važe srce pokojnika, prikazan je ili kao šakal ili kao čovjek s glavom šakala. Psi su vjerni pratioci grčke Hekate, božice čarobnjaštva, kraljice čudovišta i ključarice Hada, pa kada trojanski junak Eneja otvara portal između svijeta živih i svijeta mrtvih, osjeća se njezina prisutnost i čuje se lavež pasa (Vergilije 2005: 257).

Kerber, čuvar grčkog (i rimskog) podzemnoga svijeta je pas. Najčešće ga se opisuje kao troglavo čudovište koje je na glavama imalo zmije, a rep mu je završavao zmajskom glavom. Etrušćanski podzemni bog Aita prikazan je s vučjom kapom na glavi, a pećina Luperkal¹ ispred koje je vučica pronašla i nahranila mitske osnivače Rima, blizance Romula i Rema, smatrana je jednim od prolaza prema podzemnom svijetu. Do nedavno se vjerovalo da, ako pas ili mačka prođu ispod mrtvaca ili ga preskoče dok leži na odru ili nosilima, taj će se čovjek pretvoriti u vukodlaka (Pasarić 2010: 220–221). Zbog toga se

¹ U siječnju 2007. talijanski su arheolozi objavili svijetu da su vjerojatno otkrili legendarnu pećinu ispod navodnih ostataka kuće cara Augusta (*Domus Livia*) na obroncima Palatina. U studenom iste godine svijet su obišle i prve slike lokaliteta ukrašenog mozaicima. Dio znanstvenika ne slaže se s ovom identifikacijom, nego smatra da je riječ o nimfeju ili podzemnoj blagovaonici iz Neronova vremena.

u trenutku smrti životinje istjeraju iz kuće, a podovi pometu. „*Ne smije bit u sobe mačka ni čukac, jer da priskoči priko mrtavca, povukodlačio bi se.*“ (Lukić 1995: 89). Običaj noćnog čuvanja umrlog (*custodia feralis*) opisuje Apulej u *Metamorfozama* kao tesalski običaj iz 2. stoljeća iz grada Larise.

...u Tesaliji, zemlji gdje nije nikakva rijetkost da vještice svojim zubima mrtvacima odgrizu lice, jer im je potrebno za kojekakve čarolije. “A u čemu se sastoji to čuvanje mrtvacu?” upitah. “Reci mi, molim te.” “Prije svega”, odgovori mi taj čovjek, valja bdjeti svu bogovetnu noć, oči držati neprestano otvorene i upravljene na lež, ne svratiti pogled ni na što, niti pak svrnuti pogled u stranu. Jer, kad ova strašna čudovišta koja imaju moć da se prometnu u životinje, uzmu na se oblik bilo koje od njih, uvlače se tako tajanstveno da bi bez po muke mogle prevariti i oči samoga Sunca i Pravice. One na se uzimlju lik ptica, ili pasa ili miševa, pa čak i muha (Apulej 1997: 32).

Definiranje pojave vampirizma oslanja se na predodžbu koja je nastajala kroz stoljeća u srednjoj i jugoistočnoj Europi. Pojam vampira uključuje elemente više različitih bića; duhova pokojnika (*revenants*), noćnih planinskih duhova germanskog svijeta (*Alps*), antičkih *striga*,² slavenskih *mora*³ i *vukodlaka*. Rasprostranjenost i starost vjerovanja u vukodlake veže se prema mnogim karakteristikama s lunarnim kultom, a očito i totemom vuka (Niederle 1916: 74; Čulinović-Konstantinović 1989: 103). U starom vijeku vjerovalo se da će se u vukodlaka pretvoriti onaj tko napusti ljudsko društvo ili tko je izopćen iz njega (Hiller 1986: 206). U vremenu od 1520. do 1630., istočnom Europom rašireno je vjerovanje da je svaka duša koja umre pod prokletstvom vukodlaka osuđena da se vrati kao vampir (Bunson 1993: 280).⁴ Tako se, osobito među Slavenima, ovaj pojam upotrebljavao za bića vučjeg lika, a s vremenom se počinje pripisivati živom mrtvacu. Da je pretvaranje čovjeka u vuka južnoslavenska tradicija zaključuje se iz Herodotovog teksta o Neurima. Herodot piše kako se jednom godišnje svaki Neur na nekoliko dana pretvara u vuka, a zatim opet uzima svoj prvotni ljudski oblik (Palavestra 1963: 29).

U kasnom srednjem vijeku, sve se više gube životinjska obilježja vukodlaka, a glavna karakteristika ostaje njihova glad za krvlju i zlo koje donose. Naglo širenje vjerovanja u vampire u 18. stoljeću dovodi se u vezu s opadanjem vjerovanja u vještice, koje se oslanjalo na apstraktne optužbe i nevidljivu vezu s đavlom. Ljudi 18. stoljeća bili su skloniji vjerovati u ove žive mrtvace, za čije su postojanje imali i vidljive „dokaze“: tijela pokojnika koja su pokazivala neobične znakove života (Klaniczay 1987: 166, 177). Jednako tako širenje vjerovanja u vampire može se shvatiti ako se vampirizam promatra kao metafora straha, smrti, zla i nedaća, metafora za nepoznate uzroke životnih nevolja kao što su epidemije stoke i ljudi, prirodne nepogode i drugo (Jovanović 2004: 227–234).

² *Strix* se pojavljuje kod Rimljana, a predstavljala je sovu koja pije krv male djece. Vremenom je ovaj pojam postao povezan direktno sa vampirizmom, odnoseći se posebno na ženske vampire koje su kao *striges* spomenute u srednjovjekovnim zakonima i ediktima.

³ *Mora*, slavenski zao duh (sličan po karakteristikama *incubusu* i *succubusu*), veže se uz grozne snove, tj noćne more u kojima ljude napada vampir.

⁴ U Crnoj Gori postojalo je vjerovanje da je svaki vampir morao provesti neko vrijeme u vučjem obliku. Slično vjerovanje postojalo je u Grčkoj.

Gerard van Swieten,⁵ međutim, iznosi medicinska stajališta prema kojima tijelo nakon smrti još određeni dio vremena sadržava tjelesne tekućine u likvidnoj formi te ističe da znanstvene postavke dokazuju kako zbog određenih kemijskih reakcija i nedostatka zraka tijelo može biti konzervirano više mjeseci pa čak i godina. Razdoblje prosvjetiteljstva u Europi bilo je općenito protiv praznovjerja; *Constitutio Criminalis Theresiana* Marije Terezije iz 1766., samo je jedan od zakonika kojim se pokušavalo iskorijeniti vjerovanje u vještice i vampire.

Kod južnih Slavena mogućim razlozima za vampirizaciju smatrani su: narušavanje određena pravila ritualnog ponašanja pri umiranju ili za vrijeme sprovoda; pokojnik je umro neprirodnom smrću; začeo, rođenje ili smrt dotične osobe dogodili su se u nepogodnom trenutku; veze između pokojnika i živih nisu se do kraja raskinule; pokojnik je živio grešnim životom ili je kontaktirao s demonskim silama (Plas 2010: 83).⁶

S grešnim načinom života dovodili su se u vezu olujni vjetrovi zvani vukovi koji bi puhali nakon umiranja nekih ljudi. Zapis iz Beravaca Živka Vukasovića iz 1868. govori:

U Beravcih, dèrže onoga pokojnika za grèšnika, komu se «dignu vukovi», a to će reći, ako se podignu jaki vètrovi ili u obće nadodje kakva oluja za vrème, koji dotični mèrtvac leži nepokopan, ili ako bi se to zbilò istoga dana poslè pokopa (Plas 2010: 80).⁷

DRVO KAO DREVNI SIMBOL

Drvo je jedan od drevnih simbola. U najširem smislu simbolika drveta označava život kozmosa, njegovu postojanost, rast, širenje, plodnost i regeneraciju, neiscrpan život i besmrtnost, kretanje prema gore. Drvo je povezano s drugim simbolima, poput ljestava ili planine, koji znače općenitu vezu između *tri svijeta* (podzemni svijet ili pakao, zemlja i raj) koja su označena trima dijelovima drveta: korijenom, deblom i lišćem (Katičić 2005: 1). Pojedine populacije štovala su određene vrste. Keltima je svet bio hrast, no štovali su i drugo drveće, pogotovo tis, lješnjak, oskorušu i jabuku. Skandinavci su posebno štovali jasen (Vinšćak 2002: 28-29, 48, 105, 111, 115, 126). Na području Njemačke štovana je lipa, a smokva u Indiji i Rimu.⁸ U mitologijama su česte veze bogova i drveća: Oziris je povezan s cedrom, Jupiter s hrastom, Apolon s lovorom.

Uz vjerovanje u životinje i promjene godišnjih doba, Slaveni su u svojim vjerovanjima izrazito isticali drveće. U najstarijem slavenskom sloju stablo svijeta je iva ili rakita, potom hrast ili dub, a u najmlađem bor ili jela. Jabuku se smatralo sretnom vrstom drveta kod Slavena pa tako i kod Hrvata. Postoje i vrste u koje udara ili ne udara grom, nesretno

⁵ Gerard van Swieten (1700.–1772.), liječnik i savjetnik carice Marije Terezije. Jedan je od najznačajnijih liječnika 18. stoljeća. U knjizi *Sur le Vampirisme de Sylésie de l'an 1755* objašnjava kako je nedostatak kisika mogao uzrokovati da se leš pokojnika ne raspadne, već ostane konzerviran mjesecima, godinama pa i desetljećima nakon smrti; vidi u: Klaniczay 1987: 169.

⁶ Usporedno Vinogradova Ljudmila N., 2000. *Narodna demonologija i mifo-ritual'naja tradicija slavljan*. Moskva: Indrik.

⁷ Izvorno: Vukasović (1868). Rječ u hrvatskom narodu o vuku, u *Izvēštje o Kralj. velikoj gimnaziji u Osèku koncem školske godine 1867./8.*, str. 3-9

⁸ Ispod smokve je vučica pronašla Romula i Rema, mitske osnivače Rima.

drveće i ono koje se sadi na grob, a to su primarno čempres, šljiva, jorgovan, jasmin, loza i breskva te bor, jela, orah, lipa, trešnja, breza, kruška, murva i hrast (Vinšćak 2002: 18, 28–29, 48, 105, 111, 115, 126). U jugoistočnoj Europi stablo svijeta zamišlja se kao čempres. Gornji dio slavenskog mitskog stabla obično je imao zlatnu granu i pripadao je nebeskom svijetu, gromovniku Perunu koji u obličju ptice, najčešće orla, sjedi na najvišim granama. Deblo simbolizira zemaljski svijet i pripadalo je narodu, a podzemni dio – korijenje, pripalo je božanstvu podzemlja. Iz podzemlja izvire voda, a dolje, u vodi, mjesto je Velesu kojega osim uz seljake i stoku, vezujemo i uz bolest i smrt (Katičić 2005: 47–86; Belaj 2007: 240). Prema mitu Velesovi ljudi su kraj bora oduzeli Gromovniku sina i odveli ga u zemlju mrtvih. Stoga ako se želi imati muško potomstvo ne smije se saditi bor jer će, nakon što preraste kuću, netko iz nje umrijeti. O tome svjedoče zapisane narodne izreke: *Ko bor posadi neće potomstva imat! Bor vriž kuće, gazda iz kuće,! Cimpres je velika nesreća u avliji!* (Toldi, 1994: 180; Belaj; 2007: 210–212)

Do Prvoga svjetskog rata u selima brodske Posavlja postojao je običaj nošenja grane okićene *peškirim* i tkanim maramama (na pogrebu djevojke), koji su se stajali na drveni križ. Ako je osoba bila mlađa bilo je i više *peškira*. U slučaju da je pokojnik bila djevojka ili mladić, a znalo se za koga će se udati/ženiti, odabranik je na pogrebu nosio hrastovu granu okićenu maramom. Grana je kasnije zamijenjena bijelim jastučićem s cvjetnim vijencem (Marković 1986: 106). Drvo je simbol mladosti i života pa se nošenje grane može shvatiti kao simbol i dio obreda prijelaza u vječni život, pobjede nad smrću. Običaj sađenja drveta na grob bio je raširen među svim južnim Slavenima što se objašnjavalo time da se pokojniku trebala osigurati sjena, da se veže pokojnikova duša ili, ako je u pitanju voćka, da bi pokojnik imao hranu (Vinšćak 2002: 126–131).

Stiliziranu i simplificiranu interpretaciju motiva *Drva života* pronalazimo u obliku dvostruke spirale, česte na arheološkoj keramici te tradicijskim tekstilnim rukotvorinama.⁹ Kao religiozni motiv, spirala je poznata još od prapovijesti (javlja se od mlađeg paleolitika) dok je oblik dvostruke spirale, jedan od najčešćih motiva koji se javljaju kod Ilira. Uklesana na nadgrobni spomenik, osiguravala je pokojniku sretan život u drugom svijetu te je trebala zaštititi grob od oskvrnuća (Stipčević 1981: 10, 11; Wenzel 1965: 180). Spirala se povezuje sa zagrobnim životom pokojnika i njegovim uskrnućem.

Križ je u kršćanskoj ikonografiji često identificiran s drvom, odnosno s osi svijeta koju simbolizira oblik drveta. Simbol osi svijeta je pradavan i označava i središnju točku kozmosa. Na najprimitivnijoj simboličkoj razini postoji Drvo života i Drvo smrti, a u kasnijim stadijima kozmičko drvo i drvo spoznaje dobra i zla, no posljednja dva su samo dva različita prikaza iste ideje. U biblijskom raju smještena su dva drveta, Drvo života i Drvo spoznaje dobra i zla. Drvo života, jednom otkriveno, može donijeti besmrtnost, no nije ga lako otkriti. Sakriveno je poput trave besmrtnosti za kojom Gilgameš traga na dnu mora ili ga čuvaju čudovišta poput zlatnih jabuka Hesperida (Cirlot 2005: 347–348). Kult drveta prilagodio se kršćanstvu oblikom križa, koji se

⁹ Na vezenim prekrivačima (krpanim ponjavama), koje su specifičnost brodske kraja, spirala je imala ulogu zaštititi mladi par od pogleda zlih očiju. Taj je motiv bio je važan osobito ženama, jer im je osiguravao plodnost i pomagao im pri rađanju. Motivi vezeni raznobojnom vunom, kod mladog bračnog para trebali su potaknuti plodnost, sreću ili ih zaštititi od uroka.

kao sjećanje na umrlog, stavljao na grob. Zanimljivo je što se preko raznih ukrasa i stilizacija moglo razaznati radi li se o sjećanju na mušku ili žensku osobu. *Ženski križ* u brodskom Posavlju pokriven je od vrha, pa na svaku stranu, daščicama, kao što su žene pokrivala glavu. Drvene križeve nakon godinu dana obično su zamjenjivali kameni (Lukač, Artuković 2012: 15).

...u nekih se selih može poznati po križu gde muško a gde žensko leži ukopano. Ženski je križ od pole do sverha na sve strane tanji i testerom narezan. U drugih je mestih muški križ kao da je na njega puška i sablja prikovana i da tude junak leži, a ženski je pokriven kao i žene što glavu pokrivaju... Na mestih su opet svi križevi bili muški i ženski pokriti. Opet drugde su nizki, a drugde i preko fat visoki, kako je naime gde adet (Ilić Oriovčanin 1997: 311).

LUSTRATIVNI UČINAK VODE

Magijsko-religijski postupci i pravila ponašanja živih od trenutka umiranja osobe do posljednjeg ispraćaja povezani su s vjerovanjem u svijet duša umrlih koje ima svoj teistički temelj.¹⁰ Cilj je obreda zaštititi žive od utjecaja mrtvih, uspostaviti ili spriječiti komunikaciju s umrlim, ali i osigurati poštovanje prema umrlom te ispunjavanje društveno prihvaćenih pravila žalovanja. Zbog svog karaktera prožetog magijsko-religijskim elementima ti se propisi svrstavaju u tabue,¹¹ dok danas, iako ih ima u manjoj mjeri, govorimo o društvenim i moralnim obvezama. Kršenje propisa koji usmjeravaju djelovanje živih za sobom povlači neželjene posljedice, kako za pojedinca tako i za cijelu zajednicu. Nekoliko je tabu propisa koje susrećemo u posmrtnim običajima. Najvažniji su oni čija je uloga apotropajna. Radi se o izbjegavanju postupaka koji bi izazvali bilo kakvo neželjeno djelovanje pokojnikove duše. U toj skupini propisa tabui su pokojnici, predmeti s kojima je mrtvo tijelo bilo u doticaju, grob i groblje te razni postupci koji bi izazvali negativna djelovanja duše (Bandić 1980: 112–146;). Mrtvo tijelo smatra se nečistim pa svaki kontakt s njime predstavlja opasnost za žive, stoga se nakon pokopa peru ruke (običaj koji je poznat još u drevnim vremenima, na groblju ili dolaskom u kuću – lustracija).¹² Jedno od osnovnih obilježja vode je njena moć pranja odnosno uklanjanja nečistoće¹³ Nečistom se smatrala i voda kojom se pralo mrtvo tijelo jer je takva voda prožeta smrću. Strah od negativnog djelovanja pokojnika može se povezati s vjerovanjem da se pokojnik nalazi u neposrednoj blizini živih sve dok mu se tijelo ne raspadne. Iz

¹⁰ Teizam gr. *Theós* = Bog, odnosi se na vjerovanje u postojanje Boga koji je stvoritelj svijeta i vlada nad svim stvorenim. Religijski tip teizma zastupljen je u trima monoteističkim religijama (židovstvo, kršćanstvo, islam).

¹¹ *Tabu* je riječ polinezijskog porijekla kojom označavamo sve ono što se nalazi pod nekom zabranom, što je odvojeno od svakodnevnog zato što se smatra svetim, opasnim ili nečistim.

¹² Od lat. *lustratio*. Kod starih Rimljana, obredno čišćenje osoba, životinja i stvari u određenim prilikama, osobito prije nego što će ući ili biti unesene u koje sveto mjesto. Obavljala se na različite načine (pranje vodom, paljenje ružmarina i mirte, prinošenje žrtava). Takva ritualna čišćenja poznaju i druge religije. Kršćanstvo je ovaj obred uklopilo u svoju obrednu praksu.

¹³ Nečisto se odnosi na pitanje grijeha jednako koliko i na higijenu tijela.

istog se razloga, kako se duša ne bi vezala uz predmet (vodu), prilikom smrti prekrivaju i ogledala (Mencej 1995: 224, 228, 232).

Strahuje se da bi dušu, koja izlazi iz čovjeka u vidu njegovog odraza u zrcalu, mogao odnijeti duh pokojnika, za kojeg se obično vjeruje da se zadržava u kući sve do pogreba. (Frazer 2002: 112).

Vjerovanje kako se čovjekova duša nalazi u vodi ili zrcalu rašireno je kod mnogih naroda svijeta. Zrcalo je simbol imaginacije ili svjesnosti zbog svoje mogućnosti da odražava formalnu stvarnost vidljivog svijeta, misli, instrument je samopromatranja i odraz svemira. Simbol zrcala povezan je s vodom koja također reflektira odraz. (Lukač, Artuković 2015: 25). Nakon što se naseli u vodi, duša tu vodu onečisti smrću zbog čega je se mora pravilno odložiti. Lustrativna značajka vode poznata i u biblijska vremena. Biblija spominje pranje nogu kao znak ljubavi, poniznosti i očišćenja od grijeha. (Iv 13:6-9). Voda dakle ima moć čišćenja ne samo fizičkog već i duhovnog.

Prema egipatskom mitu bog Nu, pradavni ocean, počelo je svih bogova. Bezgranična i besmrtna, voda je početak i kraj svega na zemlji (Cirlot 2005: 364). Ona je počelo, roditeljica, majka, sveopći skup mogućnosti, izvor i porijeklo koje prethodi svim oblicima i svem stvorenju. Uranjanje u vodu označava povratak prvobitnom stanju, s osjećajem smrti i uništenja s jedne, i ponovnim rođenjem i obnovom s druge strane. Tijekom potapanja smrt dotiče samo materijalnog čovjeka, a rađa se duhovni. Na kozmičkoj razini ekvivalent potapanju je poplava koja uzrokuje da se svi oblici otapaju i vraćaju u tekući oblik te na taj način oslobađa elemente koji se kasnije ponovno miješaju i stvaraju nove kozmičke uzorke (Cirlot 2005: 365). Izlazak iz valova simbolizira plodnost i metafora je rođenja. Tako je starozavjetni prorok Jona, spasivši se iz valova, bio preporođen, novi čovjek spreman da prihvatiti i dalje širi Riječ Gospodnju.

Voda je prijelazni element između vatre i zraka (bestjelesnih elemenata) i zemlje (čvrstog elementa). Analogno tome, posrednik je između života i smrti, s dvosmjernim, pozitivnim i negativnim tokom stvaranja i uništenja. Često se u mitovima spominje posljednje putovanje preko vode. Haron preko nje prevozi dušu u Had. Smrt je prvi i posljednji pomorac (Cirlot 2005: 365).

SVJETLO KAO PSIHOPOMP I PURIFIKACIJSKI KARAKTER VATRE

U vjerovanjima arhaičnog čovjeka vrlo su veliku ulogu imali vatra i Sunce kao izvori topline i svjetla. Simbolika svjetla tradicionalno se veže uz duh. Svjetlo je smatrano manifestacijom morala, intelekta i vrlina, kreativnom silom, kozmičkom energijom. Simbolički dolazi s istoka, zato što sunce ondje izlazi. Postati prosvijetljen znači postati svjestan izvora svjetlosti, iz čega slijedi i postati svjestan duhovne snage (Cirlot 2005: 187–188). Svjetlo osvjetljuje prostorije, otklanja tamu i zahvaljujući njemu čovjek vidi put. Osvjetljava put i pokojniku u drugi svijet i služi kao provodni element, psihopomp.¹⁴ Rasvjetna tijela čest su prilog grobova iz različitih razdoblja. Velik broj keramičkih

¹⁴ Psihopomp je biće koje dušu preminulog vodi u zagrobni život.

svjetiljki pronađen je u i oko rimskih paljevinskih grobova s Trga Ivane Brlić-Mažuranić u Slavonskom Brodu.¹⁵

I danas pokojnicima na grob donosimo svjetlo u obliku različitih lampiona, a tijekom molitve za vjerne mrtve, između ostalog, molimo: „...i svjetlost vječna svijetlila mu“, što svjedoči da ovo vjerovanje nije zaboravljeno. Katolička je tradicija da se umirućima dovodi svećenik kako bi ih ispovjedio i pružio posljednju pomast. U posljednjim trenucima života umirućem bi se u ruke stavila upaljena svijeća (*Marinska svića*)¹⁶, da mu duši osvijetli put na drugi svijet uz molitvu.

Kao što je ranije rečeno, mrtvo tijelo bilo je potrebno čuvati u znak poštovanja, ali i opreza jer je imalo moć metamorfoze u zla demonska bića, zbog čega nikada nije ostavljano samo preko noći. Za vrijeme čuvanja mrtvog tijela morala je gorjeti svijeća. Svjetlost je imala ulogu i prilikom ispraćaja kad se za kolima nosio upaljen fenjer kao znak svjetlosti na putu do raja.

U brodskom Posavlju po povratku s groblja u dvorište pokojnika prale su se ruke, nakon čega su se trebale osušiti, a nikako se nisu smjele brisati tkaninom odnosno *peškirirom*. Zato se uz vodu stavljala lopatica sa žari.¹⁷ Žar se također prebacivala preko glave (primjerice u selu Donja Bebrina) zbog vjerovanja da će pokojnik u slučaju da se vrati, stati na žar, u čemu pronalazimo purifikacijski karakter vatre. Ono što prođe kroz vatru doživljava svoj kraj ili dobiva čistoću (Đaković 2011: 27).

Primjer paljenja tradicijskih obrednih vatri koje se povezuju s dušama umrlih, su one na blagdan Svih svetih.¹⁸ Vatre su se palile pred kućama ili jedna zajednička velika vatra u selu. Takve vatre naglašavaju magijsko poimanje godine. Keltski kalendar bio je podijeljen na dva ciklusa: zimsko – hladno i tamno razdoblje, kada duše umrlih prelaze na drugi svijet, i ljetno koje slavi plodnost i život. U keltskom kalendaru Samhain je bio najveći praznik. Vjerovalo se kako na taj dan duše šeću svijetom živih dok putuju na drugi svijet. Ljudi su se okupljali i prinosili žrtve u obliku voća ili životinja, palili velike vatre kako bi tim putujućim dušama pomogli u prijelazu na drugi svijet. Upravo je ta svetkovina zamijenjena blagdanom Svih svetih (Lukač, Artuković 2012: 15).

Zimske su se vatre palile kao uspomena na mrtve koji su dolazili i grijali se na plamenu. Običaj, nekoć raširen kod svih Slavena, danas je rijedak. U brodskom Posavlju zadržao se primjerice u Brodskim Zdencima.¹⁹ Udaranjem u vatru stvarale su se iskre za koje se govorilo kako su to duše koje odlaze u raj. *Koliko iskri toliko će duša ući u raj*. Crkve su na taj dan bile otvorene cijelu noć kako bi mještani mogli doći i pozvoniti za svoje pokojne.

¹⁵ Rimska groblja, nalazila su se uz ceste, a ukopi su bili i kosturni i paljevinski. Na lokalitetu Slavonski Brod – Trg Ivane Brlić-Mažuranić, tijekom zaštitnih arheoloških istraživanja izvršenih 2002./2003., pronađena je rimskodobna nekropola s paljevinskim grobovima iz 1. stoljeća nakon Krista.

¹⁶ Svijeće blagoslovljene na Svijećnicu, 2. veljače.

¹⁷ Povezano s vjerovanjem u očisnu, lustrativnu moć vode i vatre. U Sikirevcima su se ruke prale u vodi u koju se stavljao komadić žeravice, kako bi Bog oprao dušu pokojnika od grijeha.

¹⁸ Blagdan Svih svetih (1. studenoga) obilježava se kao spomen na sve poznate i nepoznate kršćanske svece i svete, a počeo se slaviti kada je papa Bonifacije IV. (608.-615.) rimski Panteon posvetio Bogorodici i mučenicima. Najprije se svetkovao 13. svibnja, da bi Papa Grgur III. (731.-741.) uveo svetkovanje 1. studenoga (nepoznate godine), kada je kapelu u rimskoj bazilici posvetio Svim svetima. Lukač, Artuković 2015: 59.

¹⁹ Običaj poznat u selima: Vrhovina, Rastušje, Grabarje, Glogovica, Zdenci, Dubovik, Donji Slatnik.

HRANA ZA MRTVE

Čovjek smrću ne prestaje biti član svoje obitelji, već u njoj ostaje nazočan u obliku neke vrste duha zaštitnika. Ljudi europskog neolitika svoje su mrtve pokapali u obiteljskim kućama. Vjerojatno je postojalo uvjerenje da na taj način pokojnici ostaju prisutni u životu obitelji i da je štite u zamjenu za darove koji su se sastojali od hrane, pića i cvijeća. Iz vjerovanja u zaštitničku moć predaka na rimskom području razvio se kult Lara. Istaknutu ulogu u kultu predaka imao je poglavar familije kao njezin vrhovni svećenik.

Stari narodi vjerovali su da se na određene dane otvaraju prolazi podzemlja, a duše pokojnika izlaze kako bi boravile među živima (Artuković 2010: 27). Prema Rimljanima, to se događalo od 13. do 21. veljače za vrijeme svetkovine Parentalija, 9., 11. i 13. svibnja tijekom Lemurija te 24. kolovoza, 5. listopada, 8. studenog, dana na koje je bilo otvoreno sveto žitno skladište grada Rima. Vjerovalo se da se tada otvara prolaz podzemnog svijeta kako bi izašle duše koje treba zadovoljiti prikladnim darovima. Tijekom ovih svečanosti, kao magično sredstvo za smirivanje duhova korišten je bob. Porijeklo te mahunarke najvjerojatnije su područja sjeverne Afrike i jugoistočne Azije, a do otkrića Amerike bio je jedina vrsta graha poznata u Europi. Privrženi nekih religijskih i filozofskih kultova, na primjer Orfici ili Pitagorejci, uopće ga nisu jeli.²⁰ Danas je poznato da je dio ljudi alergičan na bob. Bolest se naziva favizam, a događa se kod ljudi s nedostatkom krvnog enzima G6PD (glukoza-6-fosfat-dehidrogenaza). Simptomi tog poremećaja su žutica, anemija i krv u mokraći. I danas 10% oboljelih umre za nekoliko dana. Češće obolijevaju muškarci. Žene su otporne samo ako nisu preuzele genetsko naslijeđe od oba roditelja. Bolest je prilično česta na području Mediterana. Još uvijek se u nekim dijelovima Italije za Dan mrtvih jedu kolačići od boba, a slična tradicija postoji i u dijelovima Dalmacije. Bob je jako zahvalna biljka i raste zapravo svugdje. To je hrana sirotinje, kojom se prehranjivao stari svijet.²¹ I dalje se koristio u kultu nakon što je izgubio na važnosti u svakodnevnoj prehrani, jer je religija oduvijek usko povezana s tradicijom.

Indoeuropljani su poznavali pojam podzemnog svijeta i vjerovali u mjesta koja povezuju žive s umrlima. Grci su smatrali da se vrata podzemlja nalaze kod Hadova hrama u Elidi u koji je ulaz bio dopušten jedino njegovu svećeniku. Vrata tog hrama otvarana su

²⁰ Neoplatonistički filozof Jamblih (oko 245.–325.) donosi priču da je dio Pitagorejaca radije pošao u smrt, nego preko polja boba u cvatu. Kada je njihov progonitelj zatražio od dvoje uhvaćenih da mu kažu tajnu njihove mržnje prema bobu, muškarac je radije umro, a žena koja je bila u šestom mjesecu trudnoće, sama je sebi pregrizla jezik (*Jambl., Pith., XXXI*). U staroj Grčkoj bijeli je bob tijekom glasovanja označavao «da», a crni «ne», pa su neki autori smatrali da Pitagora nije svojim sljedbenicima dopuštao jedenje boba kako bi ih držao podalje od politike. Plinije Stariji govori kako se za bob, iako redovito korišten u prehrani ljudi i stoke, općenito smatra da otupljuje osjetila i uzrokuje nesanicu. Nagađa kako ga Pitagorejci nisu jeli zbog vjerovanja da su u njemu zatvorene duše mrtvih, a upravo iz tog razloga dotična se mahunarka koristi u ritualima vršenim tijekom dana mrtvih. Zbog sličnog razloga i svećenik boga Jupitera suzdržavao se od jedenja boba. Plinije dodaje kako se u cvijetu boba mogu pronaći neka zla znamenja. (*Plin., Nat., XVIII. 30*)

²¹ Još je jedna rimska svetkovina uključivala bob u svoje rituale. To su Karnalije održavane 1. lipnja u čast božice Karne, drevne božice koja voli hranu koja je nekada prehranjivala Italiju. Ovidije piše kako je rođena kao nimfa u Alernovu gaju blizu Tibera. Bavila se lovom i izbjegavala muškarce. U nju se zaljubio Jan i dao joj moć nad šarkama u vratima, pa je tako postala božica otvaranja i zatvaranja (*Ov., Fast., VI. 101–182*). U njezinu čast tada se jede kaša od boba i slanina. Hram joj se nalazio na Celijsu (*Macr., Sat., I. 12.31* i dalje).

jednom u godini jer ljudi u Had silaze samo jednom. Grčka svetkovina Antesterija²² bila je posvećena Dionizu, bogu vina i vegetacije, trajala je tri dana s time da je zadnji posvećen i bogu Hermu, glasniku bogova, posredniku između bogova i ljudi. Hermo je psihopomp (vodič duša). Dioniz je tada napuštao podzemni svijet pred kraj zime donoseći proljeće i obnavljajući ciklus vegetacije i života. Tom su se prilikom otvarala vrata podzemlja, što su iskorištavale duše mrtvih, koje su bježale u svijet živih. Hermov je zadatak bio zadnjeg dana svetkovine te duše odvesti natrag. Kuhalo se jelo od svih vrsta sjemenja koje se nije konzumiralo nego je predstavljalo hranu za mrtve (Hiller Von Gaertringen 1894: 2371–2375). Postojao je i običaj posipanja žrtvene životinje ječmom netom prije klanja (Homer 1987: 447–450).

Kult predaka usko je vezan uz plodnost, jer sve u prirodi ima svoj ciklički tok, pa tako i ljudski život. Povratkom u okrilje Majke Zemlje čovjek, kao i druga bića, omogućuju ponovni početak novoga ciklusa. Kult predaka traje tisućljećima i zadržan je do današnjih dana. Najviše se očituje u godišnjim običajima odnosno Božiću što povezuje s vjerovanjem kod indoeuropskih naroda da su duše predaka u pokretu u zimsko vrijeme.²³ Tragove štovanja pokojnika, odnosno predaka pronalazimo u cijelome predbožićnom (mističnih dvanaest dana od Sv. Lucije do Božića) i božićnome razdoblju. Jedan oblik je i okupljanje obitelji na zajedničkoj večeri (jela koja se spremaju i stavljaju na stol smatraju se pokojničkim jelima) ili posipanje žitom, što je simbolično-magijski čin koji treba potaknuti plodnost i obilje. Štovanje pokojnika vidljivo je kroz konzumaciju pokojničkih jela: oraha, lješnjaka, jabuka, badema, smokava, rogača i drugoga svježeg i suhoga voća, bijelog luka, graha, ribe, kupusa, sira.²⁴ Divinacijska praksa je također bila uobičajena. Izvlačile su se slamke, pa čija je duža, duže će živjeti.

Kakve god predodžbe o onome svijetu imao, čovjek se oduvijek trudio da njegovom pokojniku ondje bude što bolje. Zato posjećuje njegov grob i donosi mu različite darove. I zajednica u kojoj živi prepoznala je tu potrebu, pa je zakonom određivala pojedine dane u godini kao dane sjećanja na mrtve, koje prate vjerski rituali kao jedan od oblika kontakta sa zagrobnim životom, odnosno komuniciranja s podzemnim svijetom (Artuković 2010: 14–15). Običaj donošenja i ostavljanja hrane povezuje se s animističkim predodžbama o duši koja će se doći nahraniti. Vjerovalo se da mrtvi imaju iste potrebe kao i živi. Najjače su zasigurno potreba za pićem i hranom pa su, primjerice, Rimljani po završetku gozbe u čast pokojnika, održane na njegovu grobu, ostavljali dio namirnica kako bi se i sam pokojnik mogao poslužiti. Slične običaje susrećemo do današnjih dana. Nekoć se hrana (jabuke, kolači, bubrezi²⁵ životinja) ostavljala na grobovima, posebno dječjim, uz križ.

²² Antesterije su se održavale u grčkom mjesecu antesteriju (veljača).

²³ Spomenuto je rimsko vjerovanje da u veljači, tijekom Parentalija, izlaze duše pokojnika zato što su gladne i potrebna im je pažnja. Zima je teško razdoblje za rane ljudske zajednice koje ovise o plodnosti zemlje i stoke, a veljača je gotovo njezin kraj. Rimski pokojnici već su jako nestrpljivi i probijaju se iz svojih podzemnih domova kako bi posjetili živuće članove svoje obitelji i podsjetili ih na sebe.

²⁴ Ta jela simboliziraju obilje i plodnost, a bijeli luk je i apotropej koji otklanja zle duhove. Gotovo okrugli oblik većine tih plodova simbolizira beskonačnost, sve. Orašasti plodovi simboliziraju tajnu koja se nalazi ispod tvrde ljudske. Jabuka, osim što je simboličnog okruglog oblika, označava i zemaljske želje i iskušenja. Riba simbolizira vječni život, duhovni svijet koji se nalazi iza ovoga.

²⁵ Bubrezi su najskrovitiji dio tijela.

I danas se u nekim religijama, primjerice pravoslavlju, hrana i piće nose na grob i tamo ostavljaju za pokojnika.

Na području brodskog Posavlja obred se nakon pokopa nastavlja gozdom posvećenoj umrlom i umrlim precima - karmine, zadušnice - u pokojnikovoj kući. *Karmine su užina ili večera, a gadno se slavi: potroši se skoro kao i za svatove.* (Lovretić 1990: 392). Time se iskazivala briga za pokojnika. Srodnici i prijatelji umrlog konzumiraju hranu u njegovo ime. Znak „nepar“ također ima važnu ulogu kako u samom obredu pogreba (trojica ukopnika kopala su raku, trojica su nosila križ i dva barjaka, jedan je vozio pokojnika) tako i za vrijeme gozbe (na stolu se morao nalaziti neparan broj tanjura, boca, zdjela) čak i neparan broj osoba za stolom. Za gozbu se, primjerice, nije posluživalo meso s umakom jer bi i to bio par. Vjerovalo se da bi u slučaju parnog broja još netko iz kuće iste godine mogao umrijeti (Lukač, Artuković 2012: 15; Baboselac 2004: 81).

UMJESTO ZAKLJUČKA

Tematika smrti i ljudskog odnosa prema njoj u suvremenom je društvu tabu tema, iako su od pradavnih vremena ljudi bili svjesni neizbježnosti smrti te su je prihvatili kao normalan životni proces. Na prvi pogled čini se kako je vjerovanje u neki oblik zagrobnog života jedino ono što povezuje ljudske zajednice koje su u prošlosti obitavale na području brodskog Posavlja. Međutim, stvari su daleko kompleksnije. Tijekom prošlosti mijenjali su se različiti sustavi vjerovanja, no ljudska potreba da se dostojno pobrine za svoje pretke iz ljubavi, ali i straha da se ne bi vratili i kaznili žive, ostala je ista. Sukladno tome od pamtivijeka su zadržani neki običaji vezani uz pogrebni ritual, a skupa s njima utkana je i brojna simbolika. Smrt se i dalje često percipira kao putovanje, prijelaz u drugi svijet za koji se valja pripremiti. Tome pomažu brojni znakovi iz kojih se može iščitati njezin dolazak: glasanje određenih životinja, prisutnost određenog drveća i druge pojave (dim upravo ugašene svijeće, snovi o ispadanju zuba). Smrt onečišćuje i zato je potrebno od kontakta s njom očistiti se vodom i vatrom. Briga oko umirućeg, razni postupci za ozdravljenje ili olakšavanje agonije, zatvaranje očiju, otvaranje prozora, zaustavljanje sata pa i briga oko živućih kako smrt ne bi prešla na njih, postupci su iskazivanja poštovanja svojstveni svim kulturama i vremenima. No nisu samo to: imaju ulogu sprječavanja duše da se vrati ili ostane na ovom svijetu ili da je udobrovolje kako ne bi progonila i opsjedala žive. Dakle, iskaz su ujedno straha od mrtvih i poštovanja prema njima. Zato se pokojniku na grobu ostavljaju darovi (danas u obliku cvijeća i svjetla – lampiona, a nekoć još i hrana i piće) iste simbolike kao i u davnoj prošlosti. Sve to govori u prilog činjenici da je u nama akumulirano tisućljetno, bogato iskustvo predaka koje se do današnjih dana ponavlja te prilagođava prostoru i vremenu.

LITERATURA I IZVORI

- Apulej Lucije Saturnin*, 1997: *Zlatni magarac*, Zagreb.
- Artuković, Ivana, 2010: *Kontakti s podzemnim svijetom: rimski pogled*, diplomski rad, Zagreb.
- Belaj, Vitomir, 2007: *Hod kroz godinu. Mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja*, Zagreb.
- Baboselac, Mata, 2004: *Mastibrk, kolombrk!*, Donja Bebrina.
- Bandić, Dušan, 1980: *Tabu u tradicionalnoj kulturi Srba*, Beograd.
- Bulat, Petar, 1932: *Pogled u slovensku botaničku mitologiju*, Etnološka biblioteka 18, Zagreb.
- Bulat, Petar, 1933: *Kukavica*, Etnološka biblioteka 19, Zagreb.
- Bunson, Matthew, 1993: *The Vampire Encyclopedia*, New York.
- Cirlot, J. E., 2005: *Dictionary of Symbols*. London.
- Čulinović-Konstantinović, Vesna, 1989: *Aždajkinja iz Manite Drage. Običaji, vjerovanja, magija liječenja*, Split.
- Đaković, Branko, 2011: *Igre oko vatre, Prilog etnološkim istraživanjima o vatri*, Samobor.
- Biblija, Kršćanska sadašnjost*, Zagreb 2002.
- Frazer, James George, 2002: *Zlatna grana*, Zagreb.
- Grbić, Jadranka, 2007: Dekodiranje ovozemaljskih čina, vjerovanja o životinjama u hrvatskoj etnografskoj građi, *Kulturni bestijarij*, Zagreb, 217–237.
- Hiller, Helmut, 1986: *Sve o praznovjerju*, München.
- Hiller von Gaertringen, Friedrich, 1894: *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, I Band, Stuttgart, 2371–2375, s.v. Anthesteria.
- Homer*, 1987: *Odiseja*, Zagreb.
- Ilić Oriovčanin, Luka, 1997: *Narodni slavonski običaji*, Zagreb.
- Iamblichus, The Life of Pythagoras*, Michigan 1987. <http://www.completepythagoras.net/main-frameset.html> (02.02.2010.)
- Jovanović, Bojan, 2004: Vampir kao metafora, *Glasnik etnografskog instituta SANU LII*, Beograd, 227–234
- Katičić, Radoslav, 2005: Čudesno drvo, *Filologija* 45, Zagreb, 47–86.
- Klaniczay, Gábor, 1987: Decline of Witches and Rise of Vampire sin 18th Century Habsburg Monarchy, *Ethnologia Europaea XVII/2*, Kopenhagen, 165–180.
- Krpan, Stjepan, *Narodna starina Gornjih Andrijevac*, Slavonski Brod 1990.
- Lovretić, Josip, 1990: *Otok*, Vinkovci.
- Lukač, Karolina, 2012: *Bijelo i zeleno, magijski elementi običaja, vjerovanja i narodne medicine*, Slavonski Brod.
- Lukač, Karolina; Artuković, Ivana, 2012: Posmrtni običaji i obredi, *Posavska Hrvatska* 44 (1049), Slavonski Brod.
- Lukač, Karolina; Artuković Župan, Ivana, 2015: *Put u vječni dom. Predodžbe Naših starih o smrti i zagrobnom životu*, Slavonski Brod.
- Lukić, Luka, 1995: *Varoš. Narodni život i običaji*. Drugi dio, Slavonski Brod.
- Macrobii Ambrosii Aurelii Theodosii Saturnaliorum libri VII*, Lugduni.
- Marković, Josip, 1986: *Običajnik župe Sikirevci*, Sikirevci.

- Mencej, Mirjam, 1995: Mitski pomen uporabe vode v pogrebnih šegah, *Etnolog* 5, Slovenski etnografski muzej, Ljubljana, 223–240.
- Milošević, A.; Cermanović A., 1954: Petao u htoničkom kultu kod antičkih Grka i u srpskom narodu, *Glasnik etnografskog muzeja u Beogradu XVII*, Beograd, 106–113.
- Niederle, Lubor, 1916: *Život staryh Slovanu II./2*, Praga.
- P. Ovidii Nasonis Fastorum libri sex*, Lipsiae 1828.
- Palavestra, Vlajko, 1963: Naša narodna tradicija i Herodotove zabilješke o Neurima, *Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu, Etnologija* 28, Sarajevo, 29–39.
- Pasarić, Maja, 2010: Uloga životinja u predodžbama o smrti i zagrobnom životu u hrvatskoj etnografskoj građi, *Kroatologija* 1, Zagreb, 213–227.
- Plas, Pieter, 2010: Vukovi i smrt, Tanataloško značenje vuka u tradicijskoj kulturi zapadnojužnoslavenskog područja, *Narodna umjetnost* 47/2, Zagreb, 77–95
- Pliny the Elder, 1855: *The Natural History*, London. <http://old.perseus.tufts.edu/cgi-bin/ptext?lookkup=Plin.+Nat.+toc> (02.02.2010.)
- Schneeweis, Edmund, 2005: *Vjeronanja i običaji Srba i Hrvata*, Zagreb.
- Stipčević, Aleksandar, 1981: *Kulni simboli kod Ilira*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
- Toldi, Zvonimir, 1994: Prid kućom mi zelen bor, *Nek se spominja i panti*, Slavonski Brod, 179–180.
- Publije Vergilije Maron, 2005: *Eneida*, Zagreb.
- Vinšćak, Tomo, 2002: *Vjeronanja o drveću u Hrvata*, Jastrebarsko.
- Wenzel, Martin, 1965: *Ukrasni motivi na stećcima*, Zagreb.

SYMBOLISM IN FUNERAL RITES AND BELIEFS OF BROD POSAVLJE
AREA – PRECHRISTIAN IN CHRISTIAN
KAROLINA LUKAČ, IVANA ARTUKOVIĆ ŽUPAN

The subject of death and the ways people treat it in the contemporary society is a taboo subject although since ancient times people have been aware of the inevitability of death and accepted it as a normal process in life. It seems at first that the belief in a form of afterlife was the only link that connected the communities of people who inhabited the Brod Posavlje area. However, things are much more complex. Throughout history, various belief systems have existed only the human need to dispose of the remains of their loved ones in a dignified manner that showed both love and fear that they would return and punish the living, remained the same. Accordingly, there have always been customs connected with the ritual of burial.

Communication with the dead, respect for the deceased, fulfillment of socially accepted norms of mourning and protection of the living from influence of the dead has been the goal of the funeral rites, which combined Christian and ancient pre-Christian conceptions. Influences of ancient European, Slavic, Roman and other rituals could be traced in some of the ceremonies. Funeral rites began with

the fore signs of death. A reliable sign predicting a person's death was considered to be the sound or the occurrence of a certain animal. Trees also had an important role in the beliefs and funeral customs. The ancient Slavs believed that animals and trees were their ancestors.

Symbolically ending all the connections with the deceased was one of the most important tasks that the surviving members had to fulfill after death had occurred. The deceased had to be separated from family members and all the objects that they used during life, and then from the house and the whole community. Ritual of separation began during lifetime, for example in the last farewell with the dying individual, but the actual separation can be seen in the rituals that occurred after death. All the objects that were used for cleaning the body, were destroyed or thrown away because the living community could no longer share anything with the deceased. Water that was used for cleaning the body was sometimes heated outside. The deceased was physically separated from other household members in a way that his body was laid on specially prepared bier in a separate room which represented division of the area for the death and the place for the living or, in other words, world of the dead and the world of the living. The removal of a dead body out of the house represented the final departure. Hiding traces on the path that lead to the cemetery and / or getting back home from the funeral the other way in a symbolic way precluded the dead to see the way back home.

The ritual of burial is permeated with numerous magical religious procedures and rules of behaviour of living from the moment of dying to the last farewell and afterwards. All of that is connected with the ancient beliefs in the world of souls of the dead, which have a theistic foundation.

Mag. Karolina Lukač, Muzej Brodskog Posavlja, A. Starčevića 40, HR-35000 Slavonski Brod, Hrvatska, karlukac@gmail.com

Mag. Ivana Artuković Župan, Muzej Brodskog Posavlja, A. Starčevića 40, HR-35000 Slavonski Brod, Hrvatska, artukovici0811@gmail.com